

Сайтът **desebg.com** публикува един много важен анализ на **Красен Станчев**, свързан влиянието на комунистическата система върху икономическите процеси в годините на преход и опитите за декомунизацията ѝ по пътя към пазарна икономика. Бележките, които в текста са обозначени в ( ) търсете в края на текста.

Един човек се изказа в края на 2010 г., че Тодор Живков бил построил две Българи, а сега „ние“ (т.е. всички) не сме построили и една стотна от направеното между 1956 г. и 1989 г. Тогава коментарът ми беше, първо, че 1/100 част от нула е нула и, второ, че управлението на БКП и на този човек е разрушило повече, отколкото е създало...

По-късно, през септември м.г. няколко чествания на юбилей на Тодор Живков потвърдиха, че малко хора разбират връзката на днешните нещастия на българските граждани с онова управление. Тази връзка стига до дреболии: от списъка на хората с обществено положение и стопанско влияние до конкретни събития. Например, не бих се учудил, ако появилата се връзка между български граждани и колумбийския внос на наркотици в Европа се окаже канал разработван преди 30 години от българските комунистически власти. [↪](#)

Изглежда, че носталгично-въсторжените тълкувания на миналото постепенно се прехвърлят към членове на семейството на ръководителя на БКП и неговото обкръжение. На това отгоре все по-често има признаци за намеса на днешна Русия, на фирми и благотворителни организации в политиката на България, в тълкуването на историята и в опити за манипулиране на българското обществено мнение. В не малка степен това поведение също е последица от времето на управлението на Тодор Живков

и БКП.

Разрушенията от това време още тегнат върху дохода на гражданите и фирмите, те са част е част от политическото въображение и прозират в наследени житейски проблеми.

Разрушенията са толкова монументални, че не могат да се обозрят без специално усилие. Полезно е да се видят и книгите на Христо Христов [„Тайните фалити за комунизма”](#) (изд. „Сиела”, 2007) и [„Империата на задграничните фирми”](#) (изд. „Сиела”, 2009). Но картината далеч не е завършена, изследванията тепърва предстоят.

Външният дълг

Държавният дълг от управлението на БКП ще бъде изчистен през 2013 г. и 2014 г. Външният дълг на България към 1989 г. много прилича на днешния дълг Гърция, но жизненият стандарт е по-нисък и са налице очевидни разлики в политическата система.

Година	Външен дълг		Външен кредит		Външен доход		Безплатно
	млн. лев	млн. дол.	млн. лев	млн. дол.	млн. лев	млн. дол.	
1975	1163.9	1160.5	1163.1	1172.4	-879.4	-828.9	94.81
1976	1463.7	1462.0	1516.7	1500.2	-652.9	-581.7	94.81
1977	1742.1	1478.2	2281.5	1978.1	-534.4	-497.3	94.81
1978	1940.2	1510.2	2375.5	2128.4	-1092.4	-791.2	94.81
1979	2414.4	2511.0	2555.9	2452.1	-57.9	-474.9	94.81
1980	2874.5	2793.9	2528.8	2245.0	-555.7	-524.9	94.81
1981	3074.2	2612.1	2642.8	2306.9	-292.5	-265.2	94.81
1982	3594.3	3508.8	2591.4	2050.4	-4.9	-458.2	94.81
1983	2641.8	2671.8	2615.5	2421.8	126.3	155.0	94.81
1984	3550.8	3209.9	2642.0	2405.4	148.5	140.5	101.34
1985	3558.8	3110.2	2871.1	2372.2	-556.3	-287.0	101.34
1986	3062.4	2488.4	4106.4	4128.1	1119.2	1748.7	94.81
1987	4124.8	2949.1	4990.3	4627.7	-855.5	-1678.4	94.81
1988	4020.0	2978.4	4610.4	4125.6	-659.8	-1151.2	94.81
1989	5448.8	3924.9	4902.5	3478.2	-412.7	-1452.6	94.81

Фалитът на България от март 1990 г. е по-тежък и поради разпадането на Съвета за икономическа взаимопомощ (СИВ) и загубата на пазар за „великите български индустрии”. За гръцките граждани и фирми днес не съществува проблем за преориентация от фалшивите пазари на СИВ към тези на Европа. И за Гърция няма сценарий за размяна на страна като провинция на някоя европейска страна срещу запазването на властта на шайка идеологически приятели на тази страна (какъвто е

случаят с България от Георги Димитров до 1989 г., а и до ден днешен).

Обвързването със СССР е дело на Димитров като деятел на Комунистическия интернационал, а предложението за сливане на България със СССР е плод за на първата комунистическа дългова криза и идея на тогавашния министър председател Живков. В следствие на тази идея СССР става съсобственик на предприятия в България, за които Руската Федерация претендира след 1989 г. И получава известно удовлетворение на исканията си през 2004 г. (а и след това). Това също е част от проблемите на българския преход. (2)

През 80-те години търговията на България със СССР и СИВ е между 70% и 80%. Това на практика е най-висок дял и съответно най-висока зависимост в сравнение с останалите нови страни членки на ЕС. За сравнение, делът на СИВ в общата търговия на бившата Чехословакия възлиза на 51-52%, на Румъния - по-малко от 30%, на Унгария и Полша - между 40% и 50%. В края на 80-те години износът за страните от Европейската общност възлиза на 4-5%, а вносът е 9-10% от общата търговия. Митът, че България в началото на 90-те години е загубила руските пазари, както и предположението, че те биха могли да бъдат запазени, са чиста глупост. Не е пресилено да се каже, че разходите по преориентирането на износа към ЕС и други части на света, т.е. фалитите на предприятия и безработицата на 90-те години са следствие на политиката на Живков и БКП. (3)

И гръцкият, и българският (1990) фалити са пред частни кредитори и са еднакви като дял от брутният вътрешен продукт (БВП). Другите прилики са просто поразителни:

- В неговата основа е желанието да се задържат управляващите партии на власт; в тогавашна България една партия е на власт и това влошава нещата;
- Кредиторите вярват, че ЕС и СССР винаги ще са под ръка да подкрепят платежния баланс; българският дълг е „гарантиран“ от разделението на труда в СИВ, а гръцкият – с трансфери от бюджета на ЕС;
- „Солидарността“ и „взаимната помощ“ са политическата реторика, която подкрепя безотговорното поведение на властите.

Българският дълг обаче е натрупан два пъти по-бързо – за периода от 1976-1978 г. до 1988 г. Само между 1984 г. и 1989 г. брутният външен дълг нараства повече от три пъти, от 2,9 на 10,7 милиарда щатски долара. Гръцкият външен държавен дълг е следствие на поне около 30 години популистка политика. Гърция е фалирала само веднъж през XX век, а България шест пъти (включително 1997 г. по вътрешния дълг). Два от тях – след война и външни кризи, другите по време и след комунистическо управление. В Гърция обаче има демокрация и избирателите са отговорни за съответно за дълга и фалита.

Българските граждани преди 1990 г. не са избиратели, нямат идея какво става и не носят отговорност за тази политика. В България управлява една партия, подкрепяна от СССР, като кредитор от последна инстанция. Стратегията на човека, който управлява, е България да стане част от СССР, а той и приближените му да останат на власт. (4)

Жизнено равнище и монументални стопански нещастия

Управлението на БКП може да се наблюдава, ако човек пътува от центъра на София до края на бул. „Цариградско шосе“. Хубавите и красиви сгради са в центъра. Полиграфическият комбинат, издържан в сталински стил, е построен в средата на 1950-те. Към 1960 г. е завършен и комплексът „Яворов“ (тогава „Ленин“). След първия комунистически фалит е построен „Изток“, след втория – „Младостите“ и „Дружбите“, след третия нищо не е строено до 1998 г. По сградите лесно може да се съди за качеството на живот в тези части на град София, възникнали през различни исторически периоди.

Само шепа хора знаят, че за целия период от 1944 г. до 1997 г. почти не е имало устойчив икономически растеж. Според една икономико-статистическа конвенция устойчив е всеки ръст на БВП за период от три и повече години. Такива периоди има три от по около три години – в края на 1940 и началото на 1950-те, в края на 1960-те години, макар и от тях дългосрочният ефект да е фалшивата икономика, която описвам. (5)

Пенсионната система е в криза от края 1950-те, по демографски причини, породени от

насилствената индустриализация. Оттогава са и проблемите на държавната топлофикация, преорганизирана по съветски образец през 50-те години. През 60-те години е „реформирано” и управлението на водните ресурси. Това (заедно с разрушаването на частната собственост) е основната причина за проблемите с наводненията през 2004 г. и 2005 г. Пак тогава е одържавена поземлената рента на ТКЗС. Това създава проблеми през 1992 г. и след това, до поне 1998 г. Това са проблеми с реституцията на земята, напояването, използването на машини в земеделието – накъсо: с капитала и ефективността на земеделието и проблеми с цената на земята за нейните собственици.

На жизненото равнище на днешните граждани влияят и влияят безумните стопански проекти. Класическият пример е „Кремиковци”, построен въпреки отрицателната оценка на перспективността на предприятието. Комбинатът почти никога не е работил при нормално изчислена печалба, през 1994 г. изпи водата на софиянци, през 1996-1999 г. струваше на българските около 900 милиона днешни лева неизплатени стокови кредити (електричество, газ, горива и вода), през периода 1999-2003 г. бе проблем за около 12 хиляди работници – съкратени или принудени да напуснат, през 2008-2009 г. за още 3-4 хиляди. Фалитът на „Кремиковци” струваше 18% от продажбите на НЕК, почти 25% от търговските превози на БДЖ и почти 90% от оборота на две дунавски пристанища.

През 70-те години започва строежа на магистрали, но през 1976 г. съответният партиен конгрес, пак по идея на Живков – във връзка с поредната дългова криза, спуска 25% план за икономии. Резултатът е, че експлоатационният срок е съкратен от 80 на 15 години, че строителството на някои отсечки на „Хемус” бе завършено през 2000 г. (докато 22 години хората харчеха гориво и нерви, тътрейки се по деретата преди Ябланица), че тунелите не работеха както трябва 25 години и че там и на други места строителството и ремонтите все още продължават.

След 2002 г. се оказва, че най-големият проблем със строителното наследство на комунизма и късния Живков ще бъде АЕЦ Белене. По груба оценка преките разходи (т.е. без да се смятат пропуснатите ползи, плащания под масата и закъснения) биха били за новата АЕЦ Белене биха били около 12 милиарда евро, 1/3 от БВП за 2010 г. Въпреки това господата Симеон Втори, Станишев, Първанов и доскоро Борисов го пробутват в незначителна чия угода. (6)

Изобщо енергетиката на България, част от която от началото на 1980-те години е и проектът „Белене” е следствие на съветизацията на икономиката на страната. Тя е

изградена да работи със съветски доставки, да захранва с енергия промишлена система, която преработва съветски ресурси и ги препродаван по международни цени.

След 1990 г. енергетиката и промишлеността, и се оказват стопански безсмислени. Но както преди, така и сега инвеститор, доставчик на ресурси и кредитор на проектите в крайна сметка се оказват или СССР или Русия. Другите инвеститори в енергетиката и до днес биват обругавани (например тези в Марица Изток 1 и 3). Останалите интереси в енергетиката са свързани най-вече с БКП и БСП. Глупостите от рода на „България енергиен център на Балканите и „Белене“ са не повече от идеологическа защита на руски държавни и частни компании. Но вследствие на тази изкуственост на българската енергетика от 80-те години, страната все още има големи производствени излишъци, ниски цени на електроенергията и щедро пилее електроенергия.

Споменах „Кремиковци“ и „Белене“, но те само най-наскоро станали видими проблеми, породени от икономически решения от 60-те години на миналия век. От същия род са и авиокомпания „Балкан“ (създадена през 1949 г. под името „ТАБСО – транспортно-авиационно българо-съветско обединение“) и нейното управление, както и това на „Булгартабак“, „Нефтохим“ и цялата добивна промишленост – от медодобивния комбинат „Георги Дамянов“ - гордостта на Вълко Червенков до „ГОРУБСО“ (друга съветска аббревиатура) и ОЦК „Кърджали“. Изключение прави само едно предприятие: КЦМ Пловдив („Димитър Благоев“), оставено на самоуправление от правителството на Любен Беров и днес между световните лидери в отрасъла си.

Криминализиране на бизнеса

Обслужването на дълговете към Съветския съюз и СИВ е причина в началото на 1960

г. „България“ да замисли не само сливане със СССР, но и на разработването на „концепция“ за собствено място в международната стопанска конюнктура. Тя се оказва вредна и за днешните поколения граждани на България.

Внимателният прочит на управлението на Тодор Живков и на породените от него проблеми разкрива системно създаване на фалшива икономика. Фалшива е всяка икономика, при която хората си мислят, че забогатяват, но бързо се оказва, че всъщност обедняват. Общият знаменател на тези години икономическо недоразвитие е криминализирането на бизнеса, на държавата и на стопанското въображение на политици и граждани. Този начин на мислене за икономиката, основан на принципа „какво и как да откраднем“, все още господства в стопанската политика и нейните обяснения.

Според замисъла на Тодор Живков България след началото на 60-те години заема изкуствено създадена позиция между „Изока“ и „Запада“. Внасят се суровини от бившия Съветски съюз, които се преработват и изнасят на „Запад“. С част от разликата между фалшивите цени на СИВ и цените на международния пазар се покриват дълговете на България, а с друга се финансират „братски“ комунистически партии, режими и движения чак в Африка и Латинска Америка. Дори през 1978 г. (т.е. след началото на Хелзинския процес) едно Софийско съвещание на комунистическите и работническите движения потвърждава курса на подпомагането на световната революция „с други средства“.

За целта е необходима съответната организация. Българската държава създава по света мрежа от фирми, които търгуват всичко – от синтетични наркотици и оръжие до компютри и софтуер, като пътъом осъществяват и строителни, медицински и селскостопански проекти. Тези фирми и техните управители практикуват и усъвършенстват нарушаване на правилата на търговията и покриването на следи от сенчести операции. За да се запази контрола върху средствата, хората, участващи в тези сделки са сътрудници на съответните тайни служби на България и другите страни от СИВ. Най-пълната известна засега подборка на документи и най-подробният им анализ е даден в споменатата книга на Христо Христов „Империата на задграничните дружества“.

Този бизнес се разраства като търгуеми обеми и като брой заети специалисти, и като обхванати отрасли. През 80-те години печелившите отрасли в глобалната конюнктура вече са електрониката и софтуера, а за тяхното производство и търговия се налага заобикаляне на ембаргото на КОКОМ. Идеята България да специализира в тези

области е на няколко „гения“ около Тодор Живков. Знанията и уменията по замитане на следите от забранени сделки са капитализирани като подходящо разделение на труда в рамките на СИБ за съответния пет годишен план (България преработва ресурси, продава ги, краде и пробутва морално остарели продукти на СИБ и СССР).

Във вътрешно-технически и счетоводен план това означава да се натоварят мощностите на добивната промишленост, а печалбите да се прехвърлят за производство на електроника и компютри. Ето резултатите:

- Създадена е компютърна и електронна промишленост, най-вече в Правец;
- Развиват се умения по разбиване на ембаргото на КОКОМ (кражба на софтуер и патенти), не много успешно като кражба, но забележително като умение за покриване счетоводни следи и пренасочване на печалби за финансиране на борбата с капитализма (в Близкия Изток, Никарагуа, Колумбия, Ангола и други „братски“ страни и движения) и към частни джобове;
- Криминализиран е манталитета на цели слоеве от образованото население, което е наето да се занимава с нарушаване на всеки вид ембарго;
- Обвързване със съветския и този на СИБ пазари за компютри и електроника, което пък води бърз упадък на цял един отрасъл през 1991 г. с 15 хиляди души работещи в него и загуба на конкурентни предимства през 1990-те (когато подобна промишленост възниква други бивши комунистически страни);
- За да е „по-ефективно“ прехвърлянето на ресурси, гениите вземат министерски решения, освобождаващи добивните предприятия от задължение да работят с пречиствателни съоръжения; тези решения, както и много други идиотщини в България, са напълно в рамките на закона, в частност на действия тогава закон за опазване на природната среда от замърсявания;
- Това пък води до увреждане на водите и почвите и до болести, които все още се чистят и лекуват, но никой не е направил проста сметка колко е струвало и ще струва всичко това.

Очевидно „успехът“ на 80-те години е монументално нещастие за развитието на българската икономика и общество след това. Хората, замесени в бизнеса на онези години, са първите с капитал, връзки, знания и опит, които им позволяват да заемат водещи позиции в икономиката на некапиталистическа България. Те вярват в Марксовата догма, че първоначалното натрупване на капитал е грабеж и се стараят да правят именно това.

Политически контекст на декомунизацията на комунистическата икономика

Въпреки хитроумието със задна дата, през 1990-1991, т.е. по време на първите и вторите демократични избори и началото на правните и стопанските реформи, няма реалистичен сценарий за чудодейно и бързо преодоляване на комунизма. „Няма” – в смисъл на липса на концепция за това какво трябва да се прави, на липса на политическа подкрепа за радикална либерализация на политическия и особено на стопанския живот, и в смисъл на отсъствие на физическа възможност, на хора да водят промяната, заслужили вярата на избирателите, че са най-подходящите за тази задача.

Всъщност тя дори не бе формулирана докрай. Лозунгът „45 години стигат” я съдържа, но не като план за действие, а като „Баста!”, като израз на недоволство. Онова, днес което се нарича „шокова терапия” и изведе Полша, Унгария и Чехия от краха в края на комунизма, бе общо виждане само на шепа икономисти.

Едно от доказателствата колко чужда е темата за стопанските реформи и декомунизацията на икономиката на българските политически партии е сравнението с другите посткомунистически страни. В Полша принципите на стопанските реформи са гласувани от всички партии в парламента като програма на правителството на Тадеуш Мазовиецки (на 9 октомври 1989 г.) Подобна политика в България бе обсъждана в средите на СДС и частично приложена от правителствата на Димитър Попов и Филип Димитров. Черно на бяло подобни мерки се имаха предвид (макар и неясно разписани) в точки „д” и „е” в абзаца „Правителство” в Декларацията на ВНС за избора на правителството на Попов (4 януари 1991 г.). А точно описание на реформите, демонтиращи централното планиране въвеждащи пазарна икономика се появи едва в края на 1991 г. в една книга на Румен Аврамов и Венцислав Антонов, които тогава управляваха Агенцията за икономическо програмиране и развитие. (7)

Интересно е, че и до ден днешен очевидният успех на шоквата терапия в България през 1991 и 1997 г. почти не привлича вниманието на политолози, историци и журналисти. Дори и през 2012 г. общественото мнение се вълнува от програмата на Ран-Ът и то предимно като „американски заговор” срещу България. (8)

Този консенсус никога обаче не бе ясно формулиран като програма на партия или коалиция. БСП участва в първите избори след комунизма с програма за „демократичен социализъм“ и лозунга „България над всичко“. Лозунгът на СДС предполагаше смяна на системата, но никой не посмя да формулира ясно шокотерапия преди изборите. Прегледът на предизборните програми от 1990 г. показва достоен за съжаление популизъм и провинциализъм, реформаторите са по-малко популисти. Това не е плод на скудоумие, а отговор на очакванията на избирателите. (9)

Ако се съди по издадените в по-ново време изказвания на Андрей Луканов (10), БКП от края на 1988 г. обмисля контролирано въвеждане на капитализъм в България. За това не се говори, но е очевидно, че новите капиталисти ще са хора на БКП. Вероятно без Живков. И до ден днешен, въпреки разчистването на сметки и физическото изстребление на почти всички водачи на т.нар. групировки, където и човек да се вгледа в бизнеса и стопанското влияние, ще установи присъствие на роднини, приятели и обкръжение на върхушката на БКП и комунистическите тайни служби от средата и края на 1980-те. Това е така и в медиите, и в собствеността на привлекателни парчета недвижимост, и в съществени предприятия и отрасли. Към началото на 1990-те не е възможно физическото или дори правното неутрализиране нито на личните връзки нито между членовете на БКП, нито на източниците на доверие между обвързаните в комунистическите тайни служби.

Историята на личните и семейните връзки, на ролята на тайните служби и другите системи на доверие от 1944 г. до 1989 г. тепърва ще бъде писана. Естествено е облагодетелстваните от тези връзки и източници на доверие да предприемат днес реваншистки действия, да пречат на разкриването на историята и подхранват култура на носталгия и прослава на комунистическото минало. Не ми се струва обаче естествено, че противоположното усилие е толкова слабо.

Ето какво беше безусловно известно през 1989-1991 г. и се оказва възможно като практически процес на декомунизация на стопанския живот и отношения след 1991 г.

Декомунизация по комунистически

Процесът започна в началото на 1980-те, като ускоряване на процесите на полулегално посредничество между „Изтока” и „Запада”, за което стана дума по-горе. Създадени са държавни малки и средни предприятия, обединени в Българската индустриално-стопанска асоциация (БИСА, през 1984 г.) и се размножават дружествата зад граница. Последните са държавни компании с частно управление, чийто контрол в крайна сметка дори и да е желан се оказва невъзможен. Учредена е и банка за тяхното обслужване, Минералбанк. През май 1987 г. започва децентрализация на клоновете на БНБ и създаването на отраслови банки, а в началото на 1989 г. е приет Указа за стопанска инициатива. Към началото на 1992 г. в България има 22-24 хиляди частни предприятия и структури, не малка част от които са създадени през 1989 и преди юни 1990 г. за обслужване доставките и продажбите на държавни компании.

По закон бе забранено прехвърлянето на повече от 5% от активите на държавните предприятия на частни лица, но няма указание колко пъти може да става това и санкцията за нарушаване на тази разпоредба е неясна. В крайна сметка всяка такава приватизация бе в рамките на закона. Най-бързо така бяха приватизирани външно-търговските обединения и фирми.

Малко хора знаят, че в още периода между средата на 1989 (т.е. преди преврата на 10-ти ноември) и средата на 1990 г. (т.е. преди първите свободни избори след 1944 г.) в България е модно да се създават банки, също в рамките на закона.

Начините за това са два. Първо, по общия ред на Постановление 19 от 3 май 1989 г. „За правилата на организация на банковото дело”. Това постановление е прието пет дни преди изгонването на турците от България от Тодор Живков. Според документа централната банка е „орган с функционална компетентност на пряко подчинение на Министерски съвет”, а „банка” е „акционерно дружество, учредено от две или повече фирми, банки или други организации”, чийто учредителен капитал е поне 7 милиона щатски долара (при разменен курс от 1,16 лева за долар). 50% от учредителния капитал трябва да бъдат внесени предварително по сметка в БВБ.

Целта на постановлението е да се „насърчи съвместното и използване на ресурси от банки и фирми”. Няма изисквания за доказан произход на капитала и през октомври с.г. е разрешена продажбата на дялове от капитала на банките (до 4/5 капитала). Със заемни средства от държавни организации се създават частни банки, те привличат спестяванията на населението и кредитират своите „акционери”. През януари 1990 г. е учредена първата частна банка на нова България, Първа източна международна банка, а през април с.г. банката с хубавото име Първа частна банка. Към края на 1991 г. банките са 70.

Второ, със специална наредба на изпълнителната власт. Например с Наредба № 15 от март 1990 г. За насърчаване на частната инициатива в селското стопанство (непубликувана, издадена, доколкото си спомням, по време на Второто пленарно заседание на Кръглата маса, посветено на икономически въпроси, дни след обявяването на мораториума по плащанията на външния дълг) е създадена Банка за земеделски кредит (фактически фалирала през декември 1996 г., обявена окончателно в несъстоятелност през октомври 1997 г.).

Това се случва преди началото на политическите реформи. Също преди това начало, на 8 юни 1990 г. бе прието Постановление №68 за прехвърляне на собствеността на Движението ТНТМ („техническо и научно творчество на младежта”) от комсомола към общинските съвети, тогава назначени от БКП. До края на 1990 г. действа правилото, че министрите оглавяват важни в своя отрасъл предприятия, например министърът на търговията е председател на управителния съвет на „Търговия на едро”. (Тази практика бе прекратена от правителството на Димитър Попов. Опитът на Великото народно събрание да спре разграбването с мораториума върху прехвърлянето държавни активи от 18 август 1990 се провали.)

Списъкът на подобни начини на декомунизация може да бъде продължен. Но това са основните й канали от преди изборите от юни 1990 г. Те действат в условията на правов ред, създаден от БКП. Става дума за декомунизация, осъдителна от морална гледна точка, но действителна и формално в рамките на закона.

Действителната декомунизация

Какво можеше да се направи през 1990 г. и след това, за да се преодолее това положение? Очевидно бе, че няма как безчетните прехвърляния на собственост и влияние да бъдат възстановени. За тях нямаше информация, правно основание, политически мандат, резервен набор от надеждни от морално гледище хора да поемат управлението и собствеността на предприятията и активите, ресурс за финансиране промяната и процедура за търсене на нови собственици. Не бе реалистично да се очаква, че без сигурни права на собственост (а те би следвало да бъдат суспендирани, докато трае експроприацията) щяха да се появят нови собственици, чийто права да се приемат за безспорни.

При даденостите на 1990 г. и 1991 г. можеше да се предприеме и в крайна сметка бе направено следното:

1. Да се въведат ясни правила на защита на частната собственост, въпреки предположението, че несправедливите прехвърляния на държавни активи (доколкото остават неизвестни и не са оспорени в съда) също ще се окажат защитени. България често е преживявала радикални промени в собствеността. Такива са периодите от 1879 г. до средата на 90-те години, когато една четвърт от населението се изселва в Османската империя; размяната на население по войните и Изселническата спогодба; експроприацията на еврейските предприятия и собственост между 1940 и 1944 г.; експроприацията на осъдените от Народния съд и откровеното грабителство от 1944 г. до изборите от 1946 г., а и след това в следствие на закона за едрата градска покрита недвижима собственост и отнемането на собствеността на изселените през 1950 и през 1989 г.

След експроприацията от 1940-те, т.е. след като комунистите са се нанесли в най-привлекателните имоти, защитата на собствеността е донякъде възстановена пред ноември 1951 г., за да се гарантират новите „собственици“.

Тази въртележка не можеше да продължава вечно без значителни разрушения на капитал (на възможности за просперитет и по-добър живот). Уредбата на частната собственост в конституцията (чл. 17) съответства на добрите международни стандарти, но уредбата на изключителните права на държавата (чл. 18) е просто вредна. (11)

2. Да се осигури разделение на властите и независимост на съда. Този замисъл е

осъществен само донякъде. Установилата се след 1991 г. избирателна система позволява и на практика осъществява подчинение на законодателната власт. Независимостта на съда бива практически подкопавана донякъде поради това подчинение, поради неразбиране на управлението на закона, но най-вече поради обстоятелството, че законите са съставени и тълкуват така, че обезправяват отделният гражданин и предприятие в отношенията им с държавата. В крайна сметка начинът, по който функционира правораздавателната система е в изгода на защитаваната от държавата несправедливост на преразпределението на собствеността от края на 1980-те години.

3. Да се осигури конкурентна среда за благодетелстваните от преразпределянето в края на 1980-те, чрез раздържавяване, приватизация и реституция, за да ги селектира пазарът. Основният провал на декомунизацията е запазването на функциите на държавата и държавната администрация в почти непокътнат вид в много области на живота. Това запазване в енергетиката, инфраструктурата, собствеността по чл. 18 от конституцията и разпределението на ресурси чрез пенсионното дело, здравеопазването и образованието поддържа разбирането на света, характерно за времето на БКП. Тук са и корените на популярността на социалистическите идеи дори сред гражданите и партии, които се определят по друг начин.

Приватизацията бе следствие на политическите кризи на началото на 1990-те, но е по-скоро успех. Независимо, че в много случаи реалният ѝ процес бе осъдителен от морална гледна точка, той в преобладаващото мнозинство от случаите след първата сделка през 1993 г. е в рамките на закона. Друг е въпроса, че законът бе променян 29 пъти, често за да създаде или узакони неприемливи и лоши практики. За съжаление този процес фактически спря през 2004 г. И това също е от полза на благодетелстваните в края на комунистическото управление.

Реституцията е безспорен успех. България е единствената страна от нова Европа, която съумя да коригира на комунистическото изземване на собственост, независимо дали става дума за земя и гори, градска собственост или финансови активи. Единствената група от населението, която остана относително онеправдана в този процес са турците, изгонени от Тодор Живков през 1989 г. Реституцията успя, защото всички имаха полза от нея, включително привилегированите от времето на комунизма.

(12)

Какво ни казва статистиката?

Сравнението между стопанството преди и след 1989 г. е нещо, което хората правят по спомен. Но статистиката показва, че обективно погледнато, подходът към декомунизацията, макар очевидно не най-добрия възможен, е бил по-добър от абстрактно разискваните сценарии през 1990 г. да се тръгне по пътя на експроприацията и насилието.

Един елементарен преглед на статистиката на НСИ, БНБ, ЕБВР и МВФ показва следното:

Чуждестранните граждани и фирми са добър индикатор за това дали си струва да се работи и живее в България. За периода 1989-2008 г. техни инвестиции у нас са 41,5 милиарда щатски долара – толкова, колкото е БВП на страната за 2008 г. или почти 5 500 долара на човек от населението. За периода от управлението на Живков до управлението Виденов (1996), чуждестранните инвестиции са 168 милиона на година (подготвени от правителствата на Попов и Димитров), 39 пъти по-малко от доверието, оказано на България за целия период от 1989 г. насам.

За периода 2001-2006 г. средните заплати на заетите растат със 7-11% на година. През 2007 и 2008 г. темпът се ускорява до 20 и 27%. След началото на кризата ръстът отново се „забавя“ до 10-11 %, но остава положителен. Според Индъстри Уоч за периода 2003 – 2008 г. общата стойност на активите (финансови и жилищна собственост) на домакинствата е нараснала над три пъти.

Всичко това естествено се променя през 2009 г. Спадът на БВП е около 5%, спадът на стойността на активите на домакинствата спада с около 25% (най-вече заради цените на имотите), но спестяванията на домакинствата се увеличават от 15 милиарда лева през 2007 г. до 25 милиарда през 2011 г. Сумата на спестяванията днес е четиринадесет пъти по-голяма от сумата в края на управлението на Виденов (1997 г.) и те са сравнително добре разпределени между различни слоеве от населението.

Ето и някои други сравнения, които следва да се имат предвид, когато ни казват, че кризата днес е „невиждана и най-тежка“.

През 1991 г. БВП на човек от населението е 887,5 щатски долара на човек от

населението, а през 2009 г. – 6 400 долара; бедните през 1996 са 36% от населението; ако световната банка днес отново измери този процент, той ще е 4-5 на сто.

Спадът на БВП през 1990 г. е 9,1%, през 1991 – 11,7%, през 1992 – 7,3%, през 1996 – 9,4% и през 1997 – 5,6%.

Спадът на частното потребление за периода 1991-1997 г. е 4,9% средно на година, а неговият ръст от 1998 до 2009 г. е 7,4% на година.

През 1996 г. неформалната икономика, с която днес се борят дружно синдикати, работодатели и правителство, е 36-37% от БВП; през 2009 и 2011 г. – не повече от съответно 17 и 15% от БВП.

Периодът от май 1997 г. до ноември 2008 г. е период на най-дългото положително развитие в цялата истории на България от 1878 г. насам. Под положително стопанско развитие тук разбирам увеличение на дохода (виж данните по-горе) вследствие на разгръщането на свободата на икономическия избор, измерено през ръста на БВП.

Обстоятелството, че доходът на човек от населението в България е най-нисък в сравнение с другите страни от ЕС е последица от случилото в страната преди 1989 г.

Период на толкова устойчив растеж няма нито от 1878 г. до 1911 г. (началото на балканските войни), нито от 1923 г. (когато в края на годината започва икономическо възстановяване, макар и в условията на репарации) по 1944 г., нито от 1944 г. до 1989 г.

Кризата от 1996-1997 г. също е следствие на вътрешни причини – политиката на социалистическата партия от януари 1995 до ноември 1996 г. По-конкретно става дума за три взаимно свързани политики. Първата е поддръжката на работещия на загуба държавен сектор. Фактически социалистите тогава се страхуваха да не оставят без работа членовете на управителните съвети на държавните предприятия. (Средства на осигуряване на евентуално уволнените работници бяха осигурени с безлихвен заем от Световната банка още през пролетта на 1996 г.).

Втората причина бе политиката за решаване на проблемите на задълженията на държавните предприятия и на липсата на пари за социални програми с помощта на печатната машина на централната банка. Поради тази политика българските граждани тогава губят около 56 стотинки от всеки свой лев. Последица от тази политика е и контролът върху цените: през септември 1995 г., чрез приемането на закона за цените този контрол се разпространява от 10-11% от стоките и услугите в потребителската кошница до 53% от кошницата в края на 1996 г. Резултатът бе очакван – икономиката престана да работи, а хората спряха да плащат данъци. Третата причина е липсата на управление на закона и по-специално на защита на правата на кредиторите.

През май 1995 г. правителство даже забрани на държавните предприятия да плащат своите дългове. Това доведе до безобразно управление на банковата система. Самите банки, създадени по описания по-горе начин, фалираха и в крайна сметка и в този отрасъл бе създадена конкуренция, чрез бяха създадени с правителствени укази и заемни средства в периода май 1989 – ноември 1990 г. Онова, с което те се занимаваха бе да събира спестяванията на населението. Политиката за незащита на правата на кредиторите ги накара да кредитират предимно своите акционери. Докато една трета от банките не фалираха.

Освен този имаше и други плачевни резултати от тези политики: хиперинфлация, споменатото обедняване (от 9-10% през 1994 г. до 35% от населението в началото на 1997 г.), свиване на производството в частния сектор (спасявал донякъде икономика в предишните години на спад), спад на БВП и увеличение безработицата до 20% от населението в активна възраст.

Ако високата безработица в края на 90-те години е следствие на изкуствената икономическа структура на 1980-те и липсата на структурни реформи преди 1998 г., сегашната безработица е продукт на други политически фактори.

Това са: високо равнище на минималната работна заплата като дял от средната реална работна заплата, защита на пазара на труда от навлизащи млади и конкурентни специалисти (например уредбата колективното трудово договаря и защитата на вече работещите) и увеличението на минималните осигурителни прагове, ежегодно от 2004 г. насам, независимо от трудностите на реалната икономика. Ефектът от тази политика също бе предвидим: висока младежка безработица, висока безработица след по-малко квалифицираните, обезценяване на придобитите знания и умения и блокаж на връзките между образование и бизнес.

Зад всички грешни политики от времето на прехода стои светогледът от времето на

комунизма. ЕС и членството на България в съюза не помагат много на декомунизацията.

Бележки:

* Статията е въодушевена от едно интервю, поискано ми Иво Берев в края на януари миналата година и публикувано под заглавие „Една стотна от нула е равна на нула” във в. „Седем” на 2 и 7 февруари 2011 г. По-късно то се появи и в други Интернет-издания. Благодаря на г-н Берев за идеята да кажа нещо по темата, формулирана от него. Сегашната статия е подготвена специално за сайта desebg.com.

2. Предполагам в някаква степен и днес са верни думите, приписвани на Стефан Стамболов, че „В България няма русофили и русофоби, а само рублофили и рублофоби” Синтезирано за ролята на Русия и СССР може да се прочете в книгата на Иван Лилев „Освободителни” мисии на Русия-Съветския съюз в и около България” (София, Отечество, 2003). За ролята на Г. Димитров виж: Петър Семерджиев. Истината за Георги Димитров. София, изд. „Сиела”, 2011, с. 76 – 223. „Всестранното сближаване” на НРБ и СССР в очите на някои днешни български историци прилича на интеграцията с ЕС; за всички останали (включително днешните руснаци и граждани на бившите съветски републики) инициативата на Тодор Живков еднозначно се приема като някогашно всенародно желание България да стане шестнадесета република на Съветския Съюз.

3. За икономическото наследство към 1991 г. виж: Rumen Dobrinski, Transition failures: anatomy of the Bulgarian crisis, Vienna, Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche, Forschungsberichte No. 236, с. 7 и Мартин Димитров. Либерализиране и преориентиране на търговията. ИПИ, 2005 г., с.1., на страницата Икономически знания по Интернет. Тази статия е част от Анатомия на прехода (Стопанската политика в България от 1989 г. до 2004 г. през погледа на Института за пазарна икономика). София, изд. „Сиела”, 2005 г., достъпна на: <http://ime.bg/bg/articles/anatomiq-na-prehoda> –съдържанието на тази книга вижда бял свят първо като поредица на в-к Капитал през 2004 г. и може да бъде намерена с съответната рубрика на архива на вестника (книгата се различава от текстовете във вестника само по редактирания стил и добавения научен апарат и позовавания).

4. За историята на външния дълг на България до 1990 г. виж: Мартин Иванов, Цветана Тодорова и Даниел Вачков. История на външния дълг на България 1878-1990 г. БНБ, 2009 г., достъпна впрочем на: http://www.bnb.bg/bnbweb/groups/public/documents/bnb_publication/pub_np_research_03_bg.pdf

5. За ръста на икономиката по време на комунизма може да се види докторската дисертация на Гжегож Колодко, както и по-късните му работи, например: Grzegorz Kolodko Globalisation and Catching-up. From Recession to Growth in Transition Economies, in: Domenico Mario Nuti and Milica Uvalic (editors), Post Communist Transition to Market Economy. Lessons and Challenges, Ravenna, Longo Editore Ravenna, 2003 г.

6. АЕЦ „Белене“ (заедно с „Булгартабак“ и пр.) е в списъка на активите, за които претендира Руската Федерация. Този списък, доколкото ми е известно, е част от меморандума за търговия и сътрудничество, обсъждан и подписан от правителствата на България и Русия през февруари 2002 г. Виж за подробности за историята и сегашната съдба на проекта АЕЦ „Белене“ на: <http://ime.bg/bg/projects/debatyt-za-aec-belene/>

7. Виж: Венцислав Антонов, Румен Аврамов. В годината на желязната овца. (Икономиката на България през 1991 г.). София, АИПР, 1991, с.5. Виж също моето интервю, дадено на Димитър Събев от „Дарик-Финанс“ „Шоковата терапия доказано работи в България“, достъпно на: http://www.darikfinance.bg/print_article.php?article_id=53315. За опита на Полша виж: Витолд Гадомски. Лешек Балцеревич. София, МаК, 2009. Полските реформи бяха известни в кръговете на СДС през 1990-1991 г. в детайли и от първа ръка. Една от причините за това обществото в България да не разбираше нуждата от радикални капиталистически реформи, а политиците да не смеят да ги предложат е, че кризата с фиксирането на цени и липса на стоки от първа необходимост бе относително кратка – в края на 1990 и началото на 1991 г. Положението, което в България получи общия етикет „Луканова зима“, в Полша трае около осем години.

8. Ярък пример на този интерес е документалният филм на БНТ „Ран – Ът: Преходът по план“, показан на 4 юли и 3 септември 2012 и достъпен във видео-архива на БНТ: http://bnt.bg/bg/news/view/77104/v_kadyr_4_uni_2012_ran_yt_prehodyt_po_plan

9. Виж преглед на предизборните програми на основните партии между 1990 и 1994 г. в.: Андрей Иванов. Конспект на програмите на политическите партии в България. – В: Политически изследвания, Том IV, Кн. 2, 1994 г., с. 156-162.

10. Виж: Андрей Луканов. Луканов за кризата. (Второ допълнено издание). София, изд. „Сиела“, 2011 г., с. 34-62.

11. За съжаление няма написана история на преразпределението на собствеността в България. Известна представа за процеса след 1989 г. дава моята глава за раздържавяването в Анатомия на прехода, с. 121-140, а международните сравнения и описание на непредвидените последици могат да бъдат намерени в Krassen Stanchev, Property Rights and Economic Performance in the Balkans (An Overview with a Reference to Bulgaria), Indianapolis, Liberty Fund, 2006 г. За експроприацията на евреите виж: Румен Аврамов „Спасение“ и падение. Микроикономика на българския държавен антисемитизъм, 1940-1944 г. София, Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2012.

12. Виж преглед на отношението на избирателите на различни партии към реституцията в: Красен Станчев. Икономическият популизъм в България. (Оптимистичен опит от едно изследване). Политически изследвания, Том IV, Кн. 2, 1994 г., с. 143-155.

13. Динамиката на БВП и другите показатели може да се проследи по следните източници: НСИ - <http://www.nsi.bg/otrasal.php?otr=10> ; БНБ - <http://www.bnb.bg/Statistics/StMacroeconomicIndicators/index.htm> ; ЕБВР - <http://www.ebrd.com/pages/research/economics/data/macro.shtml#macro> и МВФ - <http://www.imf.org/external/datamapper/index.php>